

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 615.851

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАТЕОРЕТИЧНОГО РІВНЯ ЗНАНЬ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Людмила Щербина

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
проспект акад. Глушкова, 2, м. Київ, 03187, Україна,
e-mail: psy-univ@ukr.net*

Запропоновано модель метатеоретичного мислення психотерапевта. Розкрито основні компоненти моделі: епістемологічний стиль, картину світу та концепти здорового глузду. Метатеоретичний рівень знань представлено як систему координат, у якій розгортається мислення психотерапевта. Зроблено висновок про те, що результатом метатеоретичного мислення психотерапевта є передумови мислення, реалізовані в аксіомах, нормативах та принципах теоретичного мислення, а механізмами – рефлексія, інтелектуальна інтуїція та здоровий глузд. Запропоновано комплекс методів дослідження поданої моделі, зокрема авторські тести “Картина світу”, “Епістемологічні стилі”, “100 прислів’їв” та “Опори мислення”. Описано основні методи вивчення метатеоретичного рівня знань психотерапевта.

Ключові слова: метатеоретичне мислення психотерапевта, епістемологічні стилі, картина світу, здоровий глузд, принципи мислення.

1. ВСТУП

Які відправні точки в мисленні психотерапевта? На що він спирається насамперед, коли ухвалює рішення про стратегію і тактику психотерапевтичної допомоги клієнту? Про психотерапію часто говорять як про справу, яка поєднує науку та мистецтво. Самої науки замало – необхідне ще й мистецтво налагодження та підтримання контакту, організації роботи з пошуку виходу із тупикової ситуації тощо. Однак тільки мистецтва теж недостатньо, бо в такому разі психотерапія перетвориться на справу, орієнтовану на випадковий успіх. Тому відповідь на сформульовані запитання має і наукову, і практичну значущість.

Донині не запропоновано задовільних психологічних методів, які давали б змогу виявити засадничі орієнтири в тієї чи іншої категорії осіб.

Витоки для виявлення та опису метатеоретичних орієнтирів і відповідного рівня мислення психотерапевта є у філософських дослідженнях метатеоретичного рівня знань [4] та психологічних працях з аналізу специфіки й ефективності професійної діяльності психотерапевта [1, 2].

Мета статті – представити модель метатеоретичного мислення психотерапевта та відповідні їй методи дослідження зазначеного феномену.

2. МОДЕЛЬ МЕТАТЕОРЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Формат статті дає змогу зосередитися лише на обмеженій кількості питань. Тому не висвітлюватимемо шляхів створення моделі (про це йшлося в попередніх публікаціях [7]), натомість коротко розглянемо саму модель і докладніше – методику дослідження метатеоретичного мислення психотерапевта.

Отже, модель метатеоретичного рівня знань психотерапевта базується на уявленні про взаємодію трьох найважливіших компонентів: картини світу, епістемологічного стилю та концептів здорового глузду.

Метатеоретичний рівень знань творить відповідну систему координат, у якій і розгортається мислення фахівця. Між складовими цього рівня існують взаємозв'язки. Епістемологічний (пізнавальний) стиль формується на основі гносеологічних, логіко-методологічних та аксіологічних принципів, якими керується психотерапевт. Це стійка система загально визнаних методологічних нормативів та узагальнених принципів, на які спирається фахівець. Система тісно пов'язана з його картиною світу. Загалом між картиною світу та стилем мислення психотерапевта – діалектичні відношення: з одного боку, наявна картина світу впливає на формування стилю мислення, з іншого – стиль мислення, властивий фахівцю, специфікує його картину світу.

З епістемологічним стилем і з картиною світу пов'язані концепти здорового глузду. Епістемологічний стиль психотерапевта коригує та значною мірою зумовлює концепти здорового глузду й наявну картину світу. Водночас концепти здорового глузду й картина світу – порівняно стійкі метатеоретичні утворення, у контексті яких відбувається становлення властивого людині епістемологічного стилю.

Емпіричне мислення використовує ситуативно визначувані поняття, теоретичне мислення спирається на точно визначені, уніфіковані за змістом поняття. Емпіричне поняття формується на основі безпосередньо, “ситуативно” спостережуваних зв'язків між предметами та явищами, теоретичне поняття – на основі істотних зв'язків. На що ж спирається метатеоретичне мислення?

З аналізу моделей метатеоретичного рівня знань випливає, що такими “опорами” метатеоретичного мислення є аксіоми, методологічні нормативи та принципи. Отже, результат емпіричного мислення – емпіричне узагальнення (емпіричне поняття); результат теоретичного мислення – теоретичне узагальнення (теоретичне поняття); результат метатеоретичного мислення – передумови мислення, реалізовані в аксіомах, нормативах, принципах теоретичного мислення.

Узагальнювальне поняття для названих передумов, на кшталт “емпіричних понять” та “теоретичних понять”, – “установки свідомості”, які в кінцевому підсумку втілюються у відповідних аксіомах, нормативах та принципах. Метатеоретичне мислення реалізується за допомогою рефлексії, інтелектуальної інтуїції та здорового глузду.

Аналізуючи метатеоретичне мислення, необхідно врахувати його змістовий та динамічний аспекти, традиційні у вивченні мислення. У дослідженні змістового аспекту метатеоретичного мислення розглянуто “матеріал”, з якого “будується” мисленнєвий процес, і результати цього процесу, тобто характер установок свідомості; в аспекті динаміки перебігу – насамперед механізми, що запускають мислення на метатеоретичному рівні, тобто рефлексію, інтелектуальну інтуїцію та здоровий глузд.

Нижче подано опис методичного інструментарію, який входить до загальної методики дослідження.

3. ОПИС МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАТЕОРЕТИЧНОГО РІВНЯ ЗНАТЬ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Тести “*Картина світу*” та “*Епістемологічні стилі*” автор розробив відповідно до концепції дослідження. В обраному підході використано класифікацію О. Лосева типів мислення, які існували в історії розвитку людської думки [3]. Усі ці типи, або ж стилі мислення відомі донині і, представлені у свідомості мислячої людини в різних комбінаціях та пропорціях, творять індивідуальний епістемологічний профіль. Тест “Епістемологічні стилі” створено так. Узято 20 варіантів комбінацій із п’яти слів, кожне з яких відповідає одному з п’яти стилів мислення, що їх вивів О. Лосев. Кожна п’ятірка слів формує систему, всередині якої є “представник” кожного стилю, і таким “представником” слово є лише всередині цієї системи, окремо воно не обов’язково пов’язано з якимсь стилем. Досліджуваному пропонують обрати з кожної п’ятірки по два слова, які характеризують його найбільше. Принцип розробки тесту подібний до використаного у створенні програми “Тест на стиль мислення” [5].

Кількість слів, обраних із кожної категорії, дає уявлення про епістемологічний профіль досліджуваного.

Для перевірки надійності та валідності тесту застосовано метод експертних оцінок і порівняння результатів тесту із самооцінкою епістемологічних стилів. В експерименті брали участь студенти 4 та 5 курсів психологічних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Університету сучасних знань (загальна кількість досліджуваних – 224 особи). Експертами були студенти тієї самої навчальної групи, до якої належали досліджувані. Їм запропонували обрати слова для характеристики себе і шістьох одногрупників, з якими вони найкраще знайомі. Самооцінка та оцінка епістемологічних стилів збіглися у 79% учасників експерименту, значною мірою збіглися – у 12%, не збіглися – у 9%. Самооцінку епістемологічних стилів за результатами тесту порівнювали з самооцінкою за описом епістемологічних стилів (опис надавали до оголошення результатів тестування). 96% досліджуваних погодилися з результатами тесту. Нижче подано опис виявлених епістемологічних стилів.

1. Наївно-реалістичний стиль (розсудливість). Цей стиль мислення первинний щодо решти. Спирається на логіку очевидності: “це так, тому що це так: це очевидно”. Людина з таким стилем мислення радше розсудлива, ніж логічно мисляча. У багатьох ситуаціях розсудливість не менш важлива, ніж доказовість: коли є суперечливі висновки, базовані на логіці доказовості, рятує розсудливість. Домінування наївно-реалістичного стилю в епістемологічному профілі мислення свідчить про здатність особи бути вільною від “засилля евристик” й утримувати в полі уваги основоположні ідеї, які були, є і будуть, а не які з’явилися внаслідок дослідження, аналізу, інтуїтивного осягнення чи діалектичного виведення. Мислення, яке не визначає, не вивчає, не виводить, а спирається на вивірені істини. Це непередумовне мислення.

2. Феноменологічний (описовий) стиль. На відміну від попереднього стилю мислення, феноменологічний стиль відображає передумовне мислення. Висновок у ньому залежить від посилки. Це мислення описове, визначене, доказове, дискретне, наукове. Людина, що во-

лодіє цим епістемологічним стилем, не обмежується логікою здорового глузду, очевидності, а любить доказовість і визначеність. Вона так і каже: “Будемо визначатися” або “Визначмо поняття”. На відміну від стилю розсудливості, у феноменологічному стилі є чіткі принципи побудови думки – формально-логічні схеми мислення. У промові особа з виразним феноменологічним стилем вживає зв’язки: “якщо, то”, “або, або” тощо. Це мислення знаходить межі понять, предметів і явищ, описує, визначає пізнаваний світ.

“Слабкі місця” стилю: сприятливий для маніпуляцій. Ним легко керувати, керуючи посилками. Створюючи ілюзію достовірності посилки, маніпулятор отримує очікуваний висновок.

3. Континуальний стиль (становлення). Це містичне, трансцендентальне, алогічне мислення. Люди з таким стилем бачать світ під кутом зору його мінливості, розвитку, перетворення. Континуальному мисленню не притаманне звичне для доказового мислення спирання на причинно-наслідкові зв’язки. Такий стиль об’єднує чуттєву інтуїцію і логіку, творячи щось третє – інтелектуальну інтуїцію. Континуальне мислення спроможне побачити результат того, що відбувається, зміни, що відбудуться за кілька кроків, не чинячи самих логічних кроків, а зробивши своєрідний стрибок, переліт через невідомі ланки логічного ланцюга.

Людину з цим стилем мислення захоплює все, що виходить за власні межі, усе мінливе, що розвивається, як в ефектах анімації, трансформуючись у щось інше. Її вабить таїнство перетворення, становлення, містика. Серед слабких аспектів стилю – замало уваги до “статичного світу”, до фактів і реалій, брак реалістичності, схильність жити у “сфері чистого сенсу”.

4. Діалектичний (прагматичний) стиль. Діалектичне мислення – мислення, яке організує, погоджує, зв’язує. Для цього стилю важливе розуміння того, що ціле більше від суми його частин, властивостей, ознак.

Діалектик бачить предмет думки одночасно в безперервному становленні і в організації. А організація передбачає “примирення” наявних протиріч між частинами в цілому. Щоб ціле залишалось цілим, а не розпалося на безліч його складових, потрібно примирити, узгодити суперечливі тенденції, що розривають ціле на частини. У будь-якому оформленому, фактичному, втіленому є організація, у якій примирено протиріччя. Тому діалектичне мислення з великою повагою ставиться до фактичного, втіленого, того, що відбулося, організованого.

Людина з діалектичним стилем мислення не поспішає надавати перевагу одному з полюсних поглядів, а шукає спосіб організувати обидві позиції в щось більше, що їх об’єднує. Пошук третього, яке синтезує суперечливі тенденції, знаходження серединного шляху – шляху між двома альтернативами – головна стратегічна установка діалектичного стилю мислення. Це пошук кращого втілення, кращої організації частин у цілому, незалежно від того, про яке ціле йдеться, – особисте життя, життя організації, колективу, продукт творчості тощо.

Домінування діалектичного епістемологічного стилю характеризує особу, яка нечасто підпадає під маніпуляції, зомбування і т.п. Це пов’язано з наявністю міцного розумового каркасу в психіці. Здатність змінювати кут зору на предмет думки, поєднувати різні погляди дає повноту, цілісність бачення.

Недоліки діалектичного стилю мислення – брак стійкості та чіткості, надто висока критичність. Діалектикові іноді важко зробити вибір між альтернативами, оскільки обидві

видаються однаково привабливими. Критичність до будь-якого вибору може сприяти радше руйнівним процесам, аніж процесам творення.

5. Міфологічний (аритмологічний) стиль. Цей стиль мислення ще можна назвати художнім. Головна його особливість – вихід за рамки зрозумілого, незаперечного, усталеного. У цьому аспекті він протилежний до діалектичного стилю мислення, орієнтованого на розуміння організації знайомих, сформованих елементів у єдине ціле. Міфологічний стиль передбачає відкриття організаційного, смислоорганізаційного принципу і пов'язує воедино незрозумілі аспекти.

Людина з міфологічним стилем мислення насамперед знаходить ідею – принцип осмислення складного феномена. Цей епістемологічний стиль осягає дійсність художніми засобами. Герой твору, як і герой міфу чи казки, є символом якогось принципу, наприклад, уособлене абсолютну свободу, безмежну силу і т. д. Цілісний сюжет для цього стилю важливіший, ніж окремі деталі; ідея, сенс, принцип важливіші за реалістичність сюжету. Міфологічний стиль мислення пов'язаний із смисловим багатством, живить, наповнює смислами реальність, яка “оживає” і змінюється в міфологічному, художньому просторі. Людина з цим епістемологічним стилем бачить реальність повніше, нестандартніше, іменує її незвично для більшості, але йдеться саме про реальність. У багатьох представників професії психотерапевта виразним є цей стиль.

Кожний стиль мислення діалектично пов'язаний із відповідною картиною світу, яка є фактичним виявом стилю. Наївно-реалістичний стиль мислення пов'язаний із наївно-реалістичною картиною світу; феноменологічний стиль – з причинно-наслідковою картиною світу; континуальний стиль – з містичною картиною світу; діалектичний стиль – із діалектико-алгоритмічною картиною світу, міфологічний стиль – із міфологічною картиною світу.

Тест “*Картина світу*”, відповідно, виявляє тип сформованої в досліджуваного картини світу. Учасникові експерименту пропонують для ранжування 25 визначень світу – по 5 визначень із кожної картини світу. Визначення розміщено за принципом випадкової організації. 1-й ранг надають найвдалішому, на думку досліджуваного, визначенню, 25-й – найменш вдалому. Під час опрацювання результатів перший ранг одержує 25 балів, останній – 1. Підрахунок балів за кожною із п'яти шкал дає змогу оцінити представленість характеристик тієї чи іншої картини світу в кожного учасника експерименту.

Щоб докладніше проаналізувати епістемологічний стиль та картину світу психотерапевта, використано й інші методи. У вивченні картини світу застосовано також *графічний варіант семантичного диференціалу* (30 пар графічних об'єктів, які мають вербальні еквіваленти), що його запропонував В. Петренко [6, с. 107–113]. Учасники експерименту мають обрати по одному графічному об'єкту з кожної пари, який більше відповідає їхнім власним уявленням про світ. Вибір методу зумовлений можливістю одержати відомості про доконцептуальний рівень картини світу, оскільки досліджуваним не дають варіантів концептуалізації і не формулюють вимогу реалізувати концептуалізацію самостійно.

Результати методу порівнюють і вивчають разом із результатами описаного вище методу вивчення картини світу.

У дослідженні стилю мислення застосовано також тест К. Альбрехта “*Thinking styles*” [8]. Він спрямований на виявлення двох способів мислення залежно від анатомічної організації мозку: лівопівкульне “холодне”, аналітичне мислення – BLUE та правопівкульне “гаряче”, емоційне, чуттєве – RED. Крім того, розрізняють два напрями мислення: від за-

гального до конкретного – SKY та від конкретного до загального – EARTH. Отже, ідеться про чотири стилі мислення: RE; BE; RS; BS.

Щоб виявити концепти здорового глузду, використано ще один тест – “100 прислів’їв”, який автор розробив на основі методу семантичного диференціалу. Досліджуваному пропонують оцінити ступінь своєї згоди із 100 прислів’ями за шкалою від -3 до +3. У створенні тесту взято до уваги, що прислів’я – це зосередженість концептів здорового глузду, які формувалися, “відшліфовувалися” впродовж тривалого часу. Якщо учасник експерименту погоджується з ними, то, очевидно, вони близькі до його власних концептів здорового глузду. Згодом, у разі достатньої кількості обстежень, виокремлюють чинники, на основі яких формують відповідні шкали.

Ще один метод у дослідженні – тест “*Опори мислення*”. Учасникові експерименту дають для ознайомлення опис клієнтської ситуації. Тоді просять уявити, що йому необхідно зробити первинний аналіз цієї ситуації до зустрічі з клієнтом і відповісти на такі запитання: “1. Що Ви думаєте про сутність психологічної проблеми клієнта та стратегії її розв’язання, якій треба надати перевагу? 2. Як Ви дійшли такого висновку? 3. Які опори (принципи, теорії, здоровий глузд тощо) Ви використали, щоб сформулювати думку про сутність проблеми клієнта?” Мета застосування цього методу – дізнатися результати метатеоретичного мислення, на які спирається психотерапевт, та задіяні в цьому процесі механізми.

4. ВИСНОВКИ

Отже, для аналізу метатеоретичного мислення психотерапевта обрано комплекс психодіагностичних методів, які дають змогу вивчити змістові та динамічні аспекти досліджуваного феномену.

Наступний етап роботи, результати якого буде відображено в наступних публікаціях, – емпіричний аналіз метатеоретичного мислення психотерапевта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бондаренко А.* Психологическая помощь: теория и практика. К.: Освіта України, 2007.
2. *Завьялов В.* Смысл нерукотворный: Методология дианалитической терапии и консультирования. Новосибирск: Издательский дом “Манускрипт”, 2007.
3. *Лосев А.* Типы античного мышления // Античность как тип культуры. М.: Наука, 1988. С. 78–105.
4. *Микешина Л.* Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учеб. пособие. М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта. 2005.
5. Тест на стиль мышления // <<http://fswb.info/tests/mymentalstructure.html>>.
6. *Петренко В.* Основы психосемантики. СПб: Питер, 2005.
7. *Щербина Л.* Гносеологічний аспект професійної діяльності психотерапевта // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К.: Ніка-Центр, 2010. Вип. 38. С. 369–377.
8. *Albrecht K.* Brain Building: Easy Games to Develop Your Problem Solving Skills. Prentice Hall. 1984.

Стаття надійшла до редколегії: 21.11.2011

Прийнята до друку 20.02.2012

DEVELOPMENT OF RESEARCH METHODS FOR STUDY OF PSYCHOTHERAPIST META-THEORETICAL KNOWLEDGE

Lyudmyla Shcherbyna

*Taras Shevchenko National University of Kiev,
prospect acad. Glushkov, 2, Kyiv, 03187, Ukraine,
e-mail: psy-univ@ukr.net*

In the article briefly presented a model of meta-theoretical thinking of the therapist. The main components of this model such as epistemological style, picture of the world and concepts of common sense are revealed. Meta-theoretical knowledge is represented as a coordinate system in which therapist thinking is unfolds. It is concluded that the result meta-theoretical thinking of therapist is thinking preconditions realized in the axioms, norms and principles of theoretical thinking, and mechanisms are reflection, intellectual intuition and common sense. Proposals set of methods research in accordance with the presented model: author's tests "World picture", "Epistemological Styles", "100 proverbs", "Supports of thinking". The description of the main methods of research of meta-theoretical level of knowledge of the therapist is provides.

Key words: meta-theoretical thinking of the therapist, epistemological styles, picture of the world, common sense, principles of thinking.

РАЗРАБОТКА МЕТОДИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕТАТЕОРЕТИЧЕСКОГО УРОВНЯ ЗНАНИЙ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Людмила Щербина

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
проспект акад. Глушкова, 2, г. Киев, 03187,
e-mail: psy-univ@ukr.net*

Предложена модель метатеоретического мышления психотерапевта. Раскрыты главные компоненты этой модели: эпистемологический стиль, картина мира и концепты здравого смысла. Метатеоретический уровень знаний представлен как система координат, в которой разворачивается мышление психотерапевта. Сделан вывод о том, что результатом метатеоретического мышления психотерапевта являются предпосылки мышления, реализованные в аксиомах, нормативах и принципах теоретического мышления, а механизмами – рефлексия, интеллектуальная интуиция и здравый смысл. Предложен комплекс методов исследования в соответствии с представленной моделью, в том числе – авторские тесты "Картина мира", "Эпистемологические стили", "100 пословиц" и "Опоры мышления". Представлено описание основных методов исследования метатеоретического уровня знаний психотерапевта.

Ключевые слова: метатеоретическое мышление психотерапевта, эпистемологические стили, картина мира, здравый смысл, принципы мышления.